

SAHA KAHRAMANLIK DESTANI “OLONKO”

Doç.Dr.Fatih KIRIŞÇIOĞLU

Saha folklorunun en önemli ve tarihî türü “olonxo” adı verilen kahramanlık destanlarıdır.Olonkolar,birkaç bin mısradan başlayıp,otuz kırk bin mısraya kadar ulaşabilen çok büyük destanî şiirlerdir.Olonkolar,”Er-Soğotox,””Ürüñ Uolan,””Nurgun Bootur,””Abaxtay Bergen,””Kulun Kulustur” gibi hep kahramanlarının adını taşırlar.Olonkoları okuyan şahıslara da oloñxosut”(olonko anlatıcısı) adı verilmektedir.Olonkoların bugüne kadar yüz elli tam metni toplanmış ve on yedi tam metni basılmıştır.Sujet (kısa özet)lerinin sayısı ise üç yüze ulaşmıştır¹.Bunların bir kısmı ise Saha Yeri (Yakutistan) veya Rusya arşivlerinde yazıya geçirilmeyi beklemektedir².

“Olonxo” Kelimesinin Kökeni :

“Olonxo” kelimesinin,Kıpçak lehçelerinde kullanılan **ölöng** “şarkı,türkü” kelimesiyle şekil ve mânâ bakımından bir benzerliği olduğu açıktır.Saha dilbilimcisi Antanov’a göre kelimenin ikinci kısmı olan **-ko**, bütün Türk lehçelerinde bulunan **koş-** “şiir,şarkı yazmak/yakmak ” fiilinin bir kalıntısıdır ve buradan da Sahaca **kohuy-** “şiir, şarkı yazmak; terennüm etmek”, **kohoon** “şiir” (Türkçe : koşug “şiir,manzume” ; koşak “tarihi şarkı”) kelimeleri türetilmiştir.Buradan, Sahaca olonxo “toplanmış söz” kelimesini çok eski bir Türkçe kelime olan **ölöng** “şarkı” + **kohoon** “eser,manzume,tarihî şarkı” kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiğini,zamanla **-hoon** elementinin kaybolduğunu,buna delil olarak da su +tühüölee- < Trk.suga tüşgüle- “suya

¹ M.Fatih Kirişçioğlu, “Er-Soğotox Efsanesi’ndeki Motifler”, **BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi- Prof.Dr.Kemal Eraslan Özel Sayısı**, sayı 9-10,İstanbul 1998,s.433-438

² Bunlardan bir kısmı şunlardır :

girmek” birleşmesinden sötüölee- “yıkanmak” şekline benzeyen olongkoloo- “olonko söylemek” şeklinin ortaya çıktığını savunmaktadır³.

Olonko Destanının Yapısı :

Olonko Saha sözlü şiirinin en üst gelişme noktasıdır. Onun içinde saha manevi kültürünün ulaştığı tüm güzel şeyler sentezlenmiştir. Saha folklorunun ilk derleyicisi ve araştırmacısı olan İ. A. Hudyakov, destanların halkın manevi hayatındaki büyük önemine işaret ederek, olonkoyu “şiirin en önemli türü, eğitimin en önemli aracı” şeklinde tanımlamıştır⁴.

Sözlü-şiirsel sanatın bir türü olarak olonko kendi içinde, ortak fikrî-estetik sistemi, kalıcı konu-kompozisyon yapısı ve geleneksel tipler olan az çok benzerlik taşıyan tek tip anlatımları birleştirmektedir. Saha destanı derin bir şekilde mitolojiye bağlı ve önemli ölçüde mitolojik anlamlar ve tipler içermektedir. Onu ayırt edici diğer özellikler olarak özel yaşam ortamı ile özel anlatım şekli de gösterilebilir.

Olonko Sahaların milletleşme sürecinde şekillenmiş ve onların kendi öz şuurunun ortaya çıkışını ve gelişimini epik bir biçimde belgelendirmiştir. Kahramanlık anlatımların içeriğine bakacak olursak Sahaların etnik şuru, kabile sisteminin yavaş yavaş çökmesi ve hala ataerkil karakterini koruyan erken toplum ilişkilerinin ortaya çıktığı bir dönemde oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde kabile ideolojisi geniş halk kitleleri için özel bir öneme sahiptir. Bu anlatımlarda, kabile ve kavimler arası çekişmelerin yaşandığı ve “gerek farklı kavimden gelenlere, gerekse kendisine karşı kavimin insan için bir sınır oluşturduğu” bu dönemde, bir nevi birlik ve beraberlik çağrısı görülebilir. Olonkonun ana teması, *ayı aymax* “ilk insan” kavimleri epik birliğinin kaderi ve *ayı* kavimlere tahsis edilmiş Orta

---

³ N.K.Antanov “Zametki ob epose Yakutov, **Sovetskaya Turkologiya**, 1974/I, s.25-27 Moskova 1974 (Aktaran : Mehmet Tezcan, “Yakutlar(Sahalar)ın Olonkho Destanı Hakkında Bazı Notlar”, **Kardeş Edebiyatlar**, 1982/4,s.29-30, Erzurum 1982)

⁴ Hudyakov,age.s.372

Dünyada mutluluk ve bolluk içinde barışçıl bir yaşam tarzının kurulmasıdır. Olonkoda *uraangxay saxa* yaşamı, aile, kabile ve kavim bireyleri arasındaki karşılıklı ilişkiler ve onların kötülüğe karşı mücadeleleri anlatılır.

Anlatım genellikle aktarılan olayların gerçekleştiği dönemin işaret edildiği bir giriş kompozisyonu ile başlamaktadır. Bu, “cenk yılları” ve “savaş kahramanlıkları” şeklinde ifade edilen farklı bir epik zamandır. Söz konusu giriş kompozisyonunda ayrıca, “cenk yıllarından” önce “Sahaların daha varolmadığı” ve *ayı aymax* epik kavminin insanları için tahsis edilen Orta Dünya dahil üç mitolojik dünyanın yaratıldığı zamanlardan bahsedilmektedir. Bu kavime Yukarı Dünyada yaşayan *ayı* iyilik tanrıları ve Orta Dünyada yaşayan *iççi* diye adlandırılan ev sahibi – ruhlar arka çıkmaktadır. Olonkonun giriş kısmında kahramanın ülkesi, hem tüm Orta Dünya şeklinde, hem Sibiir (Sibirya)olarak isimlendirilen kısmı şeklinde, hem de sıradan bir *alaas*, yani Sahaların yerleştiği tarım için elverişli araziler şeklinde büyük bir sevgiyle,hatta abartmayla tasvir edilmektedir. Bu şekilde olonkonun başından itibaren mitoloji ile gerçek birbirine karışıp iç içe geçmeye başlar, epik dünyanın makro boyutu ise olonko yaratıcılarının mikro boyutundaki yaşantısından ayırt edilemez görülmektedir.

Konunun gelişmesi için giriş kısmı bir başlangıç görevini üstlenmekte ve içerisinde kahramanın ülkesi dışında bahadırın dış görünümü, yaşadığı evi ve çiftliği, sahip olduğu mal varlığı ve zenginliği, sürdürdüğü yaşam tarzı tasvir edilmektedir. Tasvirde, Orta Dünyanın tüm güzel başlangıçlarının timsali ve “toprağın sönmez verimliliği ve içindeki sonsuz gelişmenin sembolü” olan kutsal ağaç *Aal Luuk* önemli bir yer almaktadır⁵.

Olonko dört farklı konu-kompozisyon öğelerine haizdir:⁶

---

⁵ G.M.Vasilyev,age.s.91.

⁶ N.V.Emelyanov, Sujeti...,s.11

- 1) Anlatım içindeki çatışma olayının esas nedenlerini(kahramanın gezisi,kahramanlık için sebepler,vb.) aktaran düğüm noktası;
- 2) Kahramanın en baş rakibi ile savaştığı sahneleri aktaran ve konu gelişiminin en üst mertebesine ulaştığı doruk noktası;
- 3) Bahadırın kendi ülkesine dönüşünü anlatan çözülüş noktası ;
- 4) Geleneksel olarak tüm olayların iyi güçlerin zaferiyle tamamlandığı ve *uraangxay saxa* insanların varlıklarını sürdürebilmeleri için bahadırın kendi ülkesine dönüp,karısıyla mutlu ve zengin bir hayat tarzının kurulduğu son nokta.

Paralel veya tek tip konu çizgilerinin gelişmesinden dolayı birçok konu ögesi sıkça tekrarlanmaktadır. Örneğin, bahadırların seferi, engellerin aşılması, bir kızın ya da kadının kaçırılması, bahadırların teke tek dövüşleri v.b ögelerin tekrarlanması gibi. Bazen de sıkça geleneksel konu çizgilerine yeni kahramanlar ve iki ya da üç kuşak bahadırlar (baba, oğul ve torun) hakkında ek anlatımlar dahil olmaktadır.

Olonkonun kahramanlık sistemi hemen hemen tüm eserlerde kalıcı ve değişmezdir. Baş kahraman *ayı aymax* kavminden olan bir bahadır (veya kadın bahadır)dır. Onun esas fonksiyonu soyun başı olarak bir ailenin kurulması ve kavmin çıkarlarının korunması için mücadele etmektir. Genellikle onun rakipleri Aşağı ve Yukarı Dünyaların mitolojik sakinleri, kendilerinde kötülüğü taşıyan ve *ayı aymax* kavminin değişmez düşmanları olan *abaahı aymax* “kötü ruh”lardır. Çatışma her zaman kahramanın zaferi, *abaahı*’nın yok edilmesi ya da kovulması ile sonuçlanır. Bazen rakip olarak aynı kavimden bir bahadır ortaya çıkmaktadır. Bu da bazı kabile içi (ya da kavim içi) çatışmaların varlığına işaret etmektedir. Genellikle bu tür durumlardaki çatışmalar barışçı bir sonuca ulaşmaktadır.

Geri kalan kahramanlar, baş kahraman ve onun rakibinin etrafında toplanarak, kendi başına onların aile ve kavim bireylerini (anne, baba, erkek ve kız kardeşleri, soydaşları) temsil etmektedir. Diğer taraftan olonkoda rol alan kişiler arasında mitolojik kahramanlar da özel bir yer almaktadır. Ulu Tanrı Ürüñ Ayı Toyon, *ayı aymax* kavminin baş savunucusu ve *uraangxay saxa* insanların soy kurucu atası (dedesi, babası) rolüne bürünmektedir. *Uraangxay Saxa*'nın öz atalarından biri de insanlara at hediye eden Kürüö (Kün) Cöxögöy tanrısıdır. Bu tanrılar yeryüzündeki yaşamın tüm nimetlerini veren varlıklardır. Bunun dışında Orta Dünyanın sakinleri, insanların doğmasını ve evcil hayvanların çoğalmasını sağlayan İeyiexsit ve Ayıhit tanrıları ile Orta Dünyada yaşayan onlara yardım eden ev sahibi ruhlar olan *iççi*'lerin himayesine de sahiptir. *Abaahi*'lerle ilgili olan ve Aşağı ile Yukarı Dünyalarda yaşayan mitolojik kahramanlara gelince, onların tasviri oldukça karmaşık ve birazda düşman yabancı kavim temsilciler hakkında sahip olunan anlayışlarla ilişkilidir.

Konuları bakımından Saha kahramanlık destanlarında üç grup anlatım tipi öne çıkmaktadır: 1) *ayı aymax* kavminin Orta Dünyaya yerleşmesi hakkında; 2) *uraangxay saxa*'nın kurucuları hakkında; 3) *ayı aymax* kavimi ve *uraangxay saxa*'nın koruyucuları hakkında.

İlk grup olonko türüne Yukarı Dünyadan kovularak Orta Dünyaya yerleştirilen *ayı* tanrıların çocukları hakkında olan anlatımlar girmektedir. Bu anlatımlarda Sahaların etnik şuuru henüz çok zayıf bir şekilde yansımakta ve bahadır destanları için klasik olan kahraman evlendirme motifine hemen hemen rastlanmamaktadır⁷. Bu grup olonkoya Orta Dünyanın ilk insanları olan ve bu epik

---

⁷ N.V.Emelyanov,Sujet...,s.11,92.

ülkenin oluşmasıyla birlikte ortaya çıkan bahadır-kızlar hakkında olan olonkolar da dahildir.

İkinci grup olonko, kötülük güçlerine karşı verdikleri zorlu ve amansız mücadeleden sonra *uraangxay saxa* kavminin kurucuları olan Orta toprakların kahraman-ataları hakkında olan anlatımlardan oluşmaktadır. Bu gruptaki birçok anlatımın baş kahramanı Er- Sogotox (Yalnız Erkek) adını taşımaktadır. Bu olonkoların içeriğinde kahraman isminin anlamı hep “*ereydeex-buruydaax*”, yani çok çile çekmiş, çok felaket atlatmış şeklindeki sıfatlar ile birlikte açıklanmaktadır. İlk defa O. N. Bötlingk tarafından yayınlanan, bizim tarafımızdan Türkiye Türkçesi’ne aktarılan Er- Sogotox adlı olonkonun kahramanı da benzer şekilde yalnız ve kendi kökenini bilmeyen biridir ve birden bu yalnızlıktan sıkılmaya başlayınca ulu ağaçta yaşayan ev sahibesi (*iççi*)ne başvurarak kendi ilahî kökenini ve *uraangxay saxa* kavminin kurucusu olmak gibi yüksek bir görevi yerine getirmek için dünyaya geldiğini öğrenmektedir. Kahraman yavuklusunu aramaya koyulur ve birçok deneme ve yiğitliklerden sonra ülkesine bir kahramanlık çerçevesinde elde ettiği karısı ile birlikte döner. Er -Sogotox ve onun karısı ile birlikte gelen insanlar *uraangxay saxa* kavimin ataları olurlar⁸.

Soy kurucuları hakkındaki olonkolarda kahramanlık çerçevesinde ulaşılan evlilikler, ailelerin kurulması ve soyların devam ettirilmesi için gösterilen özen şeklindeki temalar ağırlıktadır. Ancak bu anlatımlarda akrabalık ilişkisine giren soy-kavim oluşumlarının temsilcileri arasında, damat ve gelin, damat ve gelinin akrabaları, baba ve oğul, ana ve çocukları vb gibi kişiler arasında gelişen çok daha kapsamlı ve karmaşık toplumsal ilişkilerin yansımakta olduğunu göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Olonkonun kahramanları arasında gelişen tüm bu

---

⁸ M.Fatih Kirişçiöğlü, “Er-Soğotox Efsanesindeki Motifler”, BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi- Prof.Dr.Kemal Eraslan Özel Sayısı, sayı 9-10, İstanbul 1998, s.433,434.

ilişkiler onların *ayū aymax* kavimler birliğine dahil oldukları şuuru ile açıklanır ve olonkonun şu en önemli fikrine bağlıdır: *uraangxay saxa* kavminin güzel kaderinin sağlanması, kavim için çekişmelerin yok edilmesi ve barışçı bir hayatın kurulması.

Üçüncü grup olonkoların ortak konusu, *ayū aymax* kavminin Aşağı ve Yukarı Dünyanın kötü varlıkları olan saldırgan *abaahu'*lerden savunulması şeklindedir. Bazı anlatımlarda, Nurgun Bootur gibi koruyucu-bahadırlar tanrılar tarafından görevlendirilir ve bunlar saldırıya uğrayan Orta Dünya sakinlerinin ricası üzerine gökten yere inerler . Mülcü Böğö gibi başka olonkolarda ise kavmin koruyucuları mucizevi bir şekilde dünyaya gelen Orta Dünya insanların kendi çocuklarıdır .

Burada, olonko türündeki her bir anlatımın şu veya bu gruba ait olup olmadığının tanımlanmasının kolayca yapılamadığını belirtmemiz gerekmektedir. Bir çok eserde bahsedilen konular ve motifler birbiriyle birleşerek karmaşık ve kapsamlı temalar oluşturmaktadır.

İki veya üç kuşak bahadırların kahramanlıklarını konu eden olonkolardaki temaların kompozisyon yapısı, Orta Dünyanın ilk insanı – kurucusu – kavmin koruyucusu şeklindeki tiplerle sistemiyle açıklanan ortak düşünce sistemine bağlıdır.

Olonko Destanının Tarihî Kaynakları :

Sahaların etnik gelişimi konusu hala tamamen aydınlanmış değildir. Bu halk hakkında bulunan ilk tarihi belgelerden hareketle sahalanın güneyden – Baykal Gölü bölgesi veya Güney Sibirya'nın diğer bölgelerinden gelmiş olduğunu kabul edilmektedir. Bu varsayım daha çok 17. Yüzyılın sonu – 18. Yüzyıldaki seyyahlar tarafından zikredilen ve Omoğoy Baay ve Elley Bootur gibi sahalanın atalarından sayılan efsanevi kahramanları konu eden sözlü saha anlatımlarına ve ayrıca sahalanın dili, maddi ve manevi kültürleri bakımından Güney Sibirya'daki Türk-

Moğol halklarına olan benzerliklerine dayanmaktadır. Ancak çağdaş araştırmacılar, sahalanın etnik yapısında Güney ögelerin varlığını kabul ederek, bunların etnik bir grup olarak Lena nehrinin orta kısmı bölgesinde şekillendiklerini ve ondan sonra Sibirya'nın geniş Kuzey-Doğu bölgelerine dağılarak yerleştikleri sonucuna varmaktadırlar. Gramer yapısı itibariyle saha dili Türk dil grubuna girmekte, leksikolojisi ise Türk, Moğol ve Evenk (Tungus) kelimelerinden oluşmakla birlikte bir kısım kelimelerin kökeni ise halen aydınlatılamamıştır⁹

sahaların efsanevî ataları olarak, Omogoy-Bay ve Elley-Bootur sayılır. Orta Lena'ya ilk olarak, kendi adamlarıyla Omogoy-Bootur gelmiş. Her ihtimale karşı, bunlar, Moğol Dilli çevreyi de, yani bir kısım çift dilli çevreyi barındıran Kurıkan neslini oluşturmuş olabilir. Onların burada ne kadar yaşadıkları bilinmemektedir, ancak bunların ardından Elley-Bootur geliyor. Omogoy'un adamlarına nispetle anlaşılmayan diliyle farklılık gösteriyordu. Aynı folklor bilgilerine göre Elley, Kırgız Hanı Harabay (Sarabay) boyundan çıkmıştır (Pek. St., 3332). Bu olaylar, “dokuz kuşak önce” olmuştur. saha efsanelerine göre, bir kuşak 70 yıla denk geliyor (Pek. St., 3109). Dolayısıyla bu olaylar yaklaşık, XIII. yy.'ın ikinci yarısında olmuştur. Batı Buryat efsanelerinde, Prebaykal'da, Buryatların gelmesinden önce yaşayan sahalanın bulunduğu hatırlatılıyor. Buryatların göçü (yerleşmesi) ve sahalanın sürülüp çıkarılması, 1906'da bir Lama'nın dediği gibi, 683 sene önce olmuştur. Lama'nın dediklerine göre, çatışma yayla otlakları yüzünden çıkmıştır. Demek oluyor ki, bu olayların tarihi, XIII. yy.'ın ilk yarısıdır¹⁰.

Elley, Omogoy'un küçük kızıyla evlenerek Saysar gölü kıyısına yerleşir. Bu efsanelerde Elley dinî önder ve kültürtreger olarak tasvir edilir. O, ilk çanak-çömlek ustası, yetenekli demirci ve kuyumcudur. Günlük hayattaki birçok yenilikler onunla başlamıştır; örneğin: kımız küpünü, turuobrax balagan (yurt) barınağını icat etmiştir. Onun 9 oğlundan ulsu meydana gelmiştir. Bu konuda Elley, sahalanın Güney Sibirya'daki Türk Dilli atalarını canlılaştıran şahıs sayılabilir.

---

⁹ N.E.Petrov, P.A.Slepstov, P.P.Baraşkov , Oçerk Razvitiya Yakutskogo Literaturnogo Yazıka v Sovetskuyu Epoxu, Yakutsk 1971 s.5,7

¹⁰ A.İ.Gogolev, Yakuti-Problemi Etnogeneza i Formirovaniya Kul'turu, Yakutsk 1993 , s.62

Omogoy nesli, hayvancılıkla uğraşan Verhovyan sahaları ve eski saha Bölgesinin tüm kuzeyi (Nams, Düpsino-Borogons ve Bayagantaysk ulusları) çok açık bir tarzda **akal**ayarak konuşurlar. Sayılabilir ki, **akal**ayıcı diyalekt veya ağız, **oyak**layıcı Moğolların esasında meydana gelmiştir. saha bölgesinin güney yarısındaki halk ise **okalar**lar. Bu diyalekt, çoğu filologların belirttiği gibi, onların etrafındaki Tunguz Dilli çevrenin etkisi altında meydana gelmiştir. Demek ki, Türkleşmiş Moğol dilliler ve Moğol etkisinde kalmış sahaların Türk ataları (sonraki Xorolar ve Kurıkan neslinin bir kısmı) sahaiya'nın Aldan-Lena bozkırlarını, sahaların Güney Sibiryaya Türk dilli ataları olan ve daha sonraları Kurıkan neslinin meydana geldiği Orta Lena'daki Kangalastslar ise daha güneyde bulunan Amgin-Lens bölgelerini mesken edinmişler.

. sahaça'daki Moğolca kökenli kelimelerin asıl çoğunluğu XIII-XVI. yy. Moğol yazı dilinin fonetik şekillerine benzemektedir. Hayvanları koruyan ahır haneleri ve otları biçme ile ilgili terimler mevcuttur. Bu ve diğer leksik malzemeler, bu terimleri sahalara ilk olarak verenlerin kuzeydeki göçebe Moğol boyları olduğunu kanıtlamaktadır. Daha sonraları göç eden Türk Dilli (kökenli) boyları onlardan, aynı zamanda yerel ve doğal şartlara çok uygun olan barınak (ev) tiplerini de kabul ettiler¹¹. Her halde, Pribaykal'da süren (Baykal boyları) ve Orta Lena'da devam eden çift dilliliğin sonucunda, “oyak” telaffuzlu Moğolların temeline dayalı “aka” telaffuzlu diyalekt, Türk özellikle saha temeline dayalı olarak da “oka” diyalekti meydana gelmiştir¹².

“aka” telaffuzlu bölgelerden derlenen malzemeler, özellikle belirli toponimlerin (yer adları) da buralarda belirli bir Moğol dilli grupların yaşadığına işaret etmektedir. İvanov'un bu konudaki, “ sahaiya'nın kuzey-batı ve kuzey diyarları daha atalarının Moğol lehçesini unutmamış (hatırlayan) insanlar tarafından benimsenmiştir” şeklindeki tahminleri de bununla aynıdır¹³

sahaça'daki Moğolca alıntılarda, Doğu Moğol ağız ağırlık basar. Bu bağlamda dildeki sahaça-Buryatça paraleller yeterince çoktur¹⁴. Batı Buryatlar

¹¹ N.K.Antanov, İstoriçeskaya Leksika Yakutskogo Yazıka, Yakutsk 1973 ,s.25,93-94.

¹² E.İ.Ubryatova, Yakutskiy Yazık v ego Etnoşenii k durugim Tyurkskim Yazıkam, atakje k yazıkam Mongolskim i Tunguso-Man'çjurskim, Moskva 1960, s.12

¹³ S.A.İvanov, Akan'e i Okan'e v Govorax Yakutskogo Yazıka, Yakutsk 1980, s.170-173.

¹⁴ P.P.Baraşkov, O Mongolo-Buryatskih i Yakutskih Yazıkovih Svyazyah, Ulan-Ude 1958,s.176-206
N.K.Antanov, age.,s.19,31,35,43,45-47,68,88.

eposu belirtmek için, “üliger”in yanı sıra “onho” terimini de kullanırlar¹⁵. sahaların içinde *Barın*, *Xatın*, *Börtö* (sarhoş kurt”), *Noxoy* (“köpek”) gibi buryat etnonimleri yaygınlık kazanmıştır¹⁶. sahaların içinde “Bootulu” etnonimi vardır; bunlar Bulağata boyuna bağlı, Kudin Buryatlarının ataları Batulinlerle aynı köktendirler. Gerçekten de, Kazak Rusları birliklerinin gelişini, Bulgat kuşakları Buryatlarının içinden oldukça çok Butalin grupları karşılamışlar. Kudin Buryatları kendilerini, Bulgat torununun oğlu Batlay neslinden sayıyorlar (ancak, sahaların Bayagantay ulusunun ataları olarak Omogoy Bay’ın tek oğlu Baaragay Batlı kabul edilir). M. N. Bogdanova’nın bilgilerine göre, “batulin” adı, Kudin Buryatlarının atalarının adıdır ki onlar bulgatatların bir dalını oluşturur¹⁷.

sahaların efsanevî atalarından biri olan Omogoy-bay, kendi adamlarıyla birlikte, Bulagatların içindeki, Kurıkanlar tarafından Türkleştirilmiş Moğol dilli Pribaykal ahalisi veya tamamen Kurıkanların kalıntılarını teşkil eden Batulinlerin bir kısmını oluşturuyordu. Dolayısıyla, saha efsanelerine dayanarak XVIII. yy.’da Ya. İ. Lindenau’nun yazdığı, Kurıkan veliahdı Omogoy’un, “kardeş halklarla” mücadelesi, Pribaykal ve Üst Lena bölgelerine gelen yeni Moğol dillilerle olan savaştı ki bu sırada onlardan bir kısmı önceki memleketlerinde kalmışlar ve tamamen Moğollaşmışlardır. Bunu dil üzerindeki ve antropolojik bilgiler kanıtlamaktadır. Bütün bunlardan, saha ve Buryat kültürel paralelleri genel olarak Eski Türk fonunda meydana geldiğini anlıyoruz. Fakat, Moğolların saha etnokültürü üzerindeki tam etkisi, etnonimlerde, dil ve kültürde izlenmektedir. Bununla, yerleşik hayvancılıkla ilgili olarak kışa ot-yem hazırlama, balıkçılık yöntemleri, yurtların (keçe evinin) kışlık parçaları (... evlerini sıcaklaştırmak için kullandıkları edevatları Moğolca ifade ederlerdi...) bir takım hususlar; bazı akrabalık isimleri (moğ.: *igi*, yak.: *uruu*, akraba; moğ.: *quda* – dünür, yak.: *hodağay*; yak.: *bergen*, moğ.: *bérgén* gelin vb.); Kidanlarda olduğu gibi, Tanrıçanın yaşlı saygın kadın olarak tasvir edilmesi gibi kara şamanlıkla ilgili terminolojiler bağlantılıdır. sahaların kader Tanrısı *Dulğa-Haan* da Moğolca *jil-un tenqriden* gelmiş olabilir¹⁸.

Sahaca’ya daha güçlü tesiri XIII.-XV. yy.’larda olmuştur. Bunu Orta Asırlardaki Sahaca’sındaki Moğolca ödünçlemeleri daha çok koruyan Moğol

¹⁵ _____, “Zametki ob Epose Yakutov” ,Sovetskaya Turkologiya,Moskva 1974,no 1,s.25-27

¹⁶ Sülbe Bagdarın, Yakutskie Toponimi, Yakutsk 1982, s.148,199

¹⁷ A.İ.Gogolev, İstoriçeskaya Etnografiya Yakutov (Voprosı Proishojdeniya Yakutov),Yakutsk 1983,s.46

¹⁸ N.K.Antanov, Materialı po İstoriçeskoy Leksike Yakutskogo Yazıka,Yakutsk 1973,s.93

dilinin karakteristik özellikleri kanıtlamaktadır. Bu esasa dayalı olarak, önemli temasların, artık Moğol dilli boylar tarafından benimsedikleri, ve sahaların uzun zamanlar boyunca çift dillilik sürecini yaşadığı sıralarda, Orta Lena diyarında gerçekleştiği düşünülüyor. saha efsanelerinde bu olaylar, Aldan tarafından (doğudan) Orta Lena havzasına sahaların yerleşmesinden çok daha sonra Uluu-Xoro'nun adamlarıyla gelişi hakkındaki hikayenin haricinde net bir yankısını bulamamıştır. Bir de, saha efsanelerinde, *Horodoy-Hoyogos* adında bir yiğit karşımıza çıkmakta. Bu kahramandan, içinde Xoro tayfasının da bulunduğu Borogon ulusu meydana gelmiştir. Buryat efsanelerine göre ise *Horedoy Mergen*, Zabaykal Xoro-Buryatlarının ataları sayılır¹⁹.

Böylece, saha-Moğol ilişkileri, malzemelerin gösterdiği gibi, Predbaykal'ın, Tungus ve Moğol Dilli grupları tarafından temsil edilen yerli ahalisine, Türk boyları girmeye başladığı sırada yani daha Kurıkan döneminde olmuştur. Şüphesiz ki bu yerli Moğol dilliler, Türkleşmiş veya da Kurıkanlar tarafından asimle edilmiş günümüzdeki Exirit ve Bulagatların atalarıydı. II bininci yılların başlarında onlar, Oyratların ve özellikle doğu Moğollarının etkisinde kaldılar.

Olonko Metinlerinin Toplanması ve Araştırılması :

Sahaların sözlü sanat örnekleri ilk olarak, programında etnografik malzemelere özel önem verilen Büyük Kuzey (İkinci Kamçatka) Araştırma Gezisi katılımcıları tarafından toplanmış ve kaleme alınmıştır. Bu araştırma gezisine katılan bilim adamları çeşitli anlatım ve mitolojik hikayeleri, türküler ve ayinleri tespit etmişlerdir²⁰ sahaların bu anlatımları ve konuştukları dilin özelliklerini dikkate alarak G. F. Miller bu halkın Güney Sibiry halklarıyla akraba olduğu sonucuna varmıştır²¹. Oluşan geleneğe göre bir sonraki araştırma gezilerine katılan bilim adamlar da sözlü halk sanatından örnekler toplamıştır. Bilim Akademisi üyesi olan A. F. Middendorf'un 1842 – 1845 döneminde Kuzey ve Doğu Sibiry bölgelerinde gerçekleştirdiği gezi, saha folklor araştırmaları açısından çok önemli bir olay olarak değerlendirilmektedir. Bu geziden sonra

---

¹⁹ A.İ.Gogolev, Yakuti...s.60

²⁰ İ.Y.Lindau, Opisanie Naradov Sibiri, Pervaya Polovina XVIII. v., Magadan 1983

²¹ G.F.Miller , İstoriya Sibiri, Moskva-Leningrad 1937

²² A.Middendorf, Puteşestvie na Sever i Vostok Sibiri, San Petersburg 1878

⁷ Otto Böhtlingk, Über Die Sprache Der Jakuten, St.Petersburg 1851 , s.79-95..Bu metin, Yuriy Vasilyev ve tarafımızdan Türkiye Türkçesi'ne aktarılmıştır. Bkz.Saha(Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri, Ankara 1996,s.3-32

söz konusu bilim adamı kaleme aldığı birçok ayin türküleri, anlatımları, efsaneler ve bir olonko kesiti yayınlamıştır²². “ Sahaların Dili hakkında” adlı klasik çalışmanın yazarı olan Bilim Akademisi üyesi O. N. Bötlingk ise 1851 yılında, sahalanın dili ve folkloru konusunda büyük uzman olarak kabul edilen ve Rus kökenli saha A. Y. Uvarovski'nin ezbere aktardığına göre kaleme alınan bir olonkoyu Almanca'ya çevirerek yayınlamıştır²³

Rus bilim adamı olan İ. A. Hudyakov'un da saha folklor araştırmalarına çok özel hizmetleri olmuştur. Verhoyansk sürgününün ağır yaşam şartları altında kendisi, saha dilini çok kısa sürede öğrenmiş ve Rus grafiği bazında hazırladığı özel alfabeyi kullanarak saha folklorunun hemen hemen tüm türlerinden olağanüstü güzel örnekler belgelendirmiş ve onları Rusça'ya çevirmiştir²⁴. Bunun dışında İ. A. Hudyakov, saha Bölgesi Verhoyansk vilayeti halkının maddi ve manevi kültürü hakkında olağanüstü bir inceleme çalışması gerçekleştirmiştir. Yazdığı bu eserinde²⁵ araştırmacı, saha halkının ağır yaşam şartlarını etraflıca incelemiş ve bu halkın yerli *toyon*'lar, Rus tüccarlar ve çarlık hükümeti olmak üzere üçlü bir baskı altında bulunduğunu işaret ederek ona arka çıkmıştır. Sözlü halk sanatı ve özellikle olonko destanlarında araştırmacı, sıradan insanların hayat ve yaşam yansımalarını ve onların manevi hayatının zenginliğini görmektedir.

İ. A. Hudyakov'dan sonra siyasi nedenlerle sürgüne gönderilen birçok kişi sahalanın etnografisini, folklorunu ve dilini incelemiştir. Bunların arasında meşhur “ saha Dili Sözlüğü” çalışmasının yazarı olan E. K. Pekarskiy özel bir yer tutmaktadır.. Söz konusu sözlüğün deyimleri, masal ve türkülerde kullanılan halk diline dayandırılmıştır²⁶. E. K. Pekarskiy'nin hazırladığı bu sözlükte folklor kahramanlarının isimlerinin anlamlarını, mitoloji ve sözlü halk sanatı konusunda

---

8Verhoyanskiy Sbornik ; Yakutskie skazki, pesnizagadki i poslovitsy, a takje russkie skazki i pesni, zapisannie v Verhoyanskom okrugé İ.A.Hudyakovim, İrkutsk 1890, s.54

9 İ.A.Hudyakov , Kratkoe opisanie Verhoyanskogo okruga (redaktör : V.G.bazanova, Leningrad 1969, 439s.

²⁶ E.K.Pekarskiy, Slovar Yakutskogo Yazıka, St.Petersburg , 1907-1930 ;1959 (2.baskı)

bilgiler ve folklor dilinde kullanılan bazı sıfat ve deyimlerin açıklamaları ve tercümeleri bulunabilmektedir. Ayrıca E. K. Pekarskiy tarafından yayınlanan “Saha Halk Edebiyatı Örnekleri” adlı kitap da büyük önem taşımaktadır²⁷.

E. K. Pekarskiy dışında V. M. İonov, V. F. Troşçanskiy, S. V. Yastremski, N. A. Vitaşevski, V. L. Seroşevski v.b gibi siyasi olarak sürgün edilen kişiler de etnografik ve folklor malzemeleri toplamışlardır²⁸. Bunlardan birçoğu daha sonra E. K. Pekarskiy ile birlikte Rus Coğrafya Topluluğu Doğu Sibirya departmanı tarafından 1894 – 1896 döneminde gerçekleştirilen Saha yeri (Sibiryakovskaya) Araştırma Gezisine katılmışlardır . Bu şekilde 19. Yüzyılda saha folklor araştırmalarıyla genellikle Saha yeri’in yerli halkı arasında yaşamış sürgüne gönderilen ilim adamları meşgul olmuştur.Bu ilim adamlarının içinde bilhassa Yastremski ve Seroşevski’in eserleri hâlâ kaynak eserler içinde değerlendirilmektedir²⁹.

Saha yeri’da millî folklorlara karşı olan ilgi, 1905 – 1907 tarihleri arasındaki Meşrutiyetin etkisiyle başlayan milli kültürü geliştirme hareketi ile birlikte artmaya başlamıştır. Yerli basının sayfalarında folklor motifleri içeren, çarlık baskısı ve haksızlıklara karşı protesto ve mücadele ruhunu yansıtan bazı edebi eserler çıkmaya başlamıştır. 1906 yılında ilk defa Saha yeri’da bir saha olonkosu sahnelenmiştir. Bu dönemde A. Ye. Kulakovski ve S. A. Novgorodov da kendi malzeme toplama ve araştırma çalışmalarını başlatmışlardır³⁰

---

²⁷ _____, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov, St.Petersburg 1907-1918* (Eser 3 kısım halinde yazılmış olup,birinci kısım Pekarskiy’in derlediği metinlere aittir.Bunlar , 5 bölüm hâlinde 476 sayfadır.İkinci kısım İ.A.Hudyakov’un derlediği metinlere aittir ve 2 bölüm hâlinde 276 sayfadır.Üçüncü kısım ise,V.N.Vasilyev’in derlediği metinlerdir.Bir bölüm içinde 196 sayfadır.

²⁸ Yakutski Geroişeski Epos “Kııs Debeliye” (Komisyon),Novosibirsk 1993 ,s.11

²⁹ V.L.Seroşevski, *Yakuti ; Opıt Etnografişesko İssledovaniya, St.Petersburg 1896, 720 s.*

S.V.Yastremski, *Obraztsı Narodnoy Literaturı Yakutov, Leningrad 1929, 226s.*

³⁰ Bu konuda geniş bilgi için bkz : M.Fatih Kirişçioğlu, “Saha(Yakut) Türkleri Edebiyatı” , Türk Dünyası El Kitabı (türkiye Dışı Türk Edebiyatları),c.IV, Ankara 1998 ,s.502,503.

Büyük Ekim Sosyalist Devriminin ardından saha halkı kendi alfabesine kavuştuktan sonra yeni sanat kültürü şekillenmeye başlamış, tiyatro ve müzik sanatı ortaya çıkmış ve yaygın bazı sanatsal faaliyetler gelişmeye başlamıştır. Edebiyat ve sanatın şekillenmesinde önemli bir kaynak olarak folklor ortaya çıkmıştır.

20-li yıllarda saha folklorunun araştırılması ve derlenmesi faaliyetleri Saha yeri Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti araştırmaları konusunda SSCB Bilimler Akademisi bünyesinde kurulan Komisyon ve “Saha Keskile” (“saha Uyanışı”) Bilimsel Araştırma Topluluğu tarafından yürütülmeye başlanmıştır³¹. Bu doğrultudaki çalışmalar, Saha yeri SSC Halk Komiserleri Konseyi nezdinde saha Dili ve Kültürü Bilimsel Araştırmalar Enstitüsünün (bugünkü Rusya Bilimler Akademisi – Sibiryaya Bölgesi saha Dili, Edebiyatı ve Tarihi Enstitüsü) 1935 yılında kurulduktan sonra daha planlı ve sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Enstitünün başına önde gelen toplum bilimci-siyasetçi, bilim adamı ve saha Sovyet edebiyatının kurucusu olan Platon Alekseyeviç Oyunskiy geçmiştir. Kendisi daha 20-li yıllarda, folklor eserlerinin somut tarihsel prensiplerine göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmuş ve halk sanatı konusundaki yavan-sosyolojik yaklaşımlara karşı çıkmıştır. P. A. Oyunskiy, kendi folklorunu derinlemesine incelemeleri konusunda saha yazarlarına tavsiyelerde bulunmuştur. Özel olarak olonko konusuna değindiği bir makalesinde P. A. Oyunskiy, saha Destanının gelişimini ve onun tarihi temelini incelemiştir³². Onun yönetiminde söz konusu Enstitü, folklor eserlerinin toplanması, yayınlanması ve incelenmesi konularında geniş çaplı çalışmalar başlatmış³³, 1938 – 1941 döneminde S. İ. Bolo

---

³¹ G.U. Ergis, Oçerki po Yakutskomu Folkloru , Moskova 1974 , s.61

³² Yakutskiy Geroişeskiy Epos...,s.11

³³ S.İ.Bolo , Proşloe Yakutov do Prihoda Russkih na Lenu,Moskva-Yakutsk 1938 , 227 s.
Büdürübet Mülçü Böğö (Nespotıkayutsiya mülçü Böğö), Moskva-Yakutsk 1938 495 s.
G.V.Ksenofontov, Uraangxay Sahalar ; Oçerki po Drevney İstorii Yakutov, İrkutsk 1937, 576 s.

ve A. A. Savvin'in Vilyusk ve Kuzey bölgelerine inceleme gezileri organize etmiştir. Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı döneminde de kesintiye uğramamıştır. Olonholardaki kahramanlık ve bahadırların yeryüzündeki kötülöklere karşı verdikleri mücadele Sovyet insanların yurtseverlik duygularıyla benzer doğrultuydu. Ağır savaş döneminde takdis etme (*algıs*) ve lanetleme (*kırıs*) gibi saha folklorunun eski türleri yeni bir içerik ve anlam kazanmıştır.

Savaş bittikten sonra tekrar özellikle 60lı yıllardan itibaren düzenli bir hal alan folklor araştırma gezileri düzenlenmeye başlanmış ve sözlü halk şiiri derleyicileri için bazı kılavuzlar geliştirilmiştir ³⁴. "Çevik Nurgun Bootur" olonkosunun G. U. Ergis tarafından yayınlanması hadisesi saha folklor örneklerinin bilimsel olarak yayınlanmaya başlanmasına vesile olmuştur. Bu kitapta kullanılan ilmî-metodik prensipler müteakip iki dilli yayınlara (saha dilindeki metinler Rus diline çevirileriyle birlikte verilerek) bir örnek teşkil etmiştir ³⁵. İ. A. Hudyakov ve S. V. Yastremskiy'in geleneklerine sadık olan G. U. Ergis orijinale azami ölçüde yaklaşan çeviri taraftarıdır. Bu ilke, daha sonra A. A. Popov, İ. V. Puhov ve G. U. Ergis tarafından hazırlanıp 1985 yılında "SSCB Halklarının Destanları" dizisi çerçevesinde çıkan "Dik başlı Kulun Kullustur" olonkosunun bilimsel yayınlanması olayında daha da pekiştirilmiştir ³⁶.

Olonkoların kısa bibliyografyaları ilk defa 1912 yılında E.K.Pekarskiy tarafından yapılmış,daha sonra S.E.Malov 1929 yılında kısa bir bibliyografya yayımlamıştır.Daha sonra 1962 yılında İ.V.Puhov'un " sahaskiy Geroişeskiy Epos Olonxo Osnovnie Obrazı"(saha Kahramanlık Destanı Olonkodaki Ana Kahramanlar) adı altında geniş bir monografi hazırladığı bilinmektedir.Puhov, bu

---

³⁴ G.U.Ergis , Sputnik Yakutskogo Folklorista , Yakutsk 1945, 95 s.

_____, Pamyatka Sobiratelyam Sovetskogo Folkloru, sahask 1947 56 s.

³⁵ _____, Nurgun Bootur Stremitelny (metin : K.G.Orosina) , Yakutsk 1947, 410 s.

³⁶ Stroptiviy Kulun Kullustur ; Yakutskoe Olonxo(komisyon) , Moskova 1985 , 608 s.

eserini 33 basma ,33 elyazması olonkodan faydalanarak hazırlamıştır.Daha sonra saha Devlet Kütüphanesi müdürü T.S.Cyakonova ve çalışanlarının hazırladığı “Olonko Bibliyografyası” yayımlanmıştır³⁷ .

Saha folklorunun gelişim tarihi, geleneksel türlerin şiirselliği ve ayrıca sahaların sözlü-şiirsel sanatının Sovyet dönemindeki gelişimini konu eden bazı kapsamlı inceleme çalışmalarının yayınlanması durumu Saha Folklor Bilimi açısından önemli bir gelişme olarak sayılabilir³⁸. Olonhonun düşünsel- estetik içeriği, epik kahramanlar ve temaların incelenmesinde önemli başarılar elde edilmiş, olonko ile diğer Türk-Moğol halklarının destanları arasındaki etkileşim, olonko mısralarının ses organizasyonu ve ritmik sistemi, olonkonun orijinal anlatım yapısı³⁹ ve Saha olonko aşıklarının sanatı gibi konular incelenmiştir⁴⁰ . Diğer taraftan, folklorün Saha Edebiyatının oluşmasındaki rolü ile çağdaş Saha Şiiri ve Edebiyatın sözlü şiir gelenekleriyle derin bağları gibi konular incelenmeye devam edilmektedir⁴¹ . Bunun dışında, SSCB halkların destan mirasının tarihsel-tipolojik ve yapısal-tipolojik analizler çerçevesinde folklor ile ilgili ortaya çıkan genel teorik konuların aydınlanması için sıkça saha folkloruna başvurulmaktadır⁴² .

---

³⁷ Bibliyografiya Olonxo , Yakutsk 1982 (redaktör : D.S.Makarov), 67 s.

³⁸ G.U.Ergis, Oçerki po Yakutskomu Folkloru, Moskva 1974, 402 s.

G.M.Vasilyev , Jivoy Rodnik, Ob Ustnoy Poezii Yakutov ,Yakutsk 1973, 303 s.

³⁹ N.V.Emelyanov, Sujeti Yakutskix Olonxo , Moskva 1980 , 375 s.

_____, Sujeti Rannix Tipov Yakutskix Olonxo, Moskva 1983 , 246 s.

⁴⁰ V.V.İllarinov, İskusstvo Yakutskix Olonxosutov, Yakutsk 1982, 123 s.

P.A.Şerhunayev, Pevtsov Blagorodnoe Poetiçeskoe Tvorçestvo , İrkutsk 1975,234 s.

⁴¹ V.T.Petrov, Rol' Folkloru v Zarojdenii Yakutskoy Literaturı , Yakutsk 1972, 95s.

_____, Traditsii Epiçeskogo Povestvovaniya v Yakutskoy Proze , Novosibirsk 1983 , 84 s.

V.A.Semenov, Folklorie Sujeti i Motivı v Tvorçestve P.A.Oyunskogo, Yakutsk 1966 , 76 s.

⁴² V.M.Jirminskiy , Tyurkskiy Geroiçeskiy Epos, Leningrad 1974, 727 s.

E.M.Meletinskiy , Proishojdenie Geroiçeskogo Eposa ; Rannie Formı i Arhaiçeskiy Pamyatnik, Moskva 1963 462 s.

Folklor : Poetiçeskaya Sistema (Komisyon) , Moskva 1977 , 343 s.